

УДК 37 (09)

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА (Київ)

У статті розкриваються ідеї В.О. Сухомлинського щодо індивідуального підходу як основи організації навчально-виховного процесу і як чинника розвитку творчої особистості учня, шляхи його реалізації в очолюваній педагогом Павлівській школі.

Ключові слова: В.О. Сухомлинський, індивідуальний підхід, навчально-виховний процес, творчість, творча особистість.

В статье раскрываются идеи В.А. Сухомлинского об индивидуальном подходе как основе организации учебно-воспитательного процесса и как факторе развития творческой личности ученика, пути его развития в возглавляемой педагогом Павловской школе.

Ключевые слова: В.А. Сухомлинский, индивидуальный подход, учебно-воспитательный процесс, творчество, творческая личность.

Нині в умовах розбудови національної системи освіти України, її інтеграції в європейський і світовий освітній простір пріоритетним завданням державної освітньої політики є створення ефективної системи розвитку дитини – представника покоління інформаційної епохи, формування соціально й фізично зрілої творчої особистості, громадянина України і світу. Як наголошується в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., потрібно створити умови для диференціації навчання, посилити професійну орієнтацію та допрофільну підготовку, забезпечити профільне навчання, індивідуальну освітню траєкторію розвитку учнів відповідно до їхніх особистісних потреб, інтересів та здібностей [3, с. 335–336]. З огляду на вимоги часу актуалізується звернення до історико-педагогічного досвіду та поглядів вітчизняних педагогів, зокрема В.О. Сухомлинського, якому вдалося, незважаючи на авторитарний простір радянської доби, розвинути ідеї дитиноцентризму, індивідуального підходу до кожної дитини.

Значимо, що великий інтерес до педагогічної спадщини видатного педагога-практика і вченого є закономірним, бо вона дає відповіді на нагальні питання сучасної шкільної практики. Творчу спадщину Василя Олександровича вивчали і продовжують вивчати українські вчені (М.Я. Антоненко, Н.М. Бібік, І.Д. Бех, Л.С. Бондар, Н.П. Дічек, Л.М. Заліток, Н.А. Калініченко, Ю.І. Мальований, О.Б. Петренко, Н.С. Побірченко, Г.П. Пустовіт, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Т.В. Філімонова та багато ін.).

Мета нашої статті – висвітлити ідеї В.О. Сухомлинського щодо індивідуального підходу як чинника розвитку творчої особистості учня, з'ясувати шляхи його реалізації в очолюваній педагогом Павлівській школі.

Ідея про важливість і необхідність індивідуального підходу до кожного учня в

навчально-виховному процесі є однією з провідних у працях В.О. Сухомлинського («Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості», «Духовний світ школяра», «Формування комуністичних переконань молодого покоління», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителям», «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа», «Розмова з молодим директором», «Як любити дітей», «Слово до спадкоємця», «Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів» та багатьох інших). Свою концепцію, на думку академіка О.В. Сухомлинської, Василь Олександрович «розбудував як розвиток творчих сил кожної особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, який спрямований, зрештою, на творчу працю» [1, с. 823].

Розглянемо детальніше окреслену проблему. Передусім Василь Олександрович довів, що індивідуальний підхід до учнів має стати основою педагогічної культури школи, а вчительський колектив повинен мати перед собою «картину людської індивідуальності кожного вихованця» [2, с. 59]. Педагог вважав, що розкриття індивідуальних здібностей кожного учня є важливим педагогічним завданням школи. Саме тому педагоги Павлівської середньої школи намагалися «добитися, щоб у школі не було жодного безликого учня, який нічим не цікавиться, якого ніщо не хвилює і не захоплює, який з однаковою байдужістю учить і математичні формули, і ліричні вірші, щоб кожен вихованець «з перших днів перебування свого в школі чимсь захопився, щось полюбив, розвинув свої *творчі здібності*, вийшов з її стін з певним життєвим покликанням» [10, с. 123].

Вивчення дитини в Павлівській середній школі було всеохоплюючим і багатогранним. Кожний учитель мав знати середовище, в якому формувалася до школи і у процесі навчання *особистість дитини*. У руслі розглядуваної

проблеми цінним є досвід проведення вчительських нарад у Павлівській середній школі, що переросли у психологічні семінари. Як описує Василь Олександрович, на таких засіданнях учителі обговорювали духовний світ конкретної дитини, джерела її розумового, морального, емоційного, фізичного, естетичного розвитку; середовище, в якому в дошкільні роки й у роки шкільного навчання формувалися розум, мислення, почуття, характер, переконання *особистості* [11, с. 232]. Двічі на місяць по понеділках на психологічних семінарах учителі, класні керівники, керівники гуртків, піонервожаті висловлювали думки про того чи іншого учня з метою виявлення його захоплень, нахилів. Найчастіше предметом обговорення були непомітні учні, які не проявляли своєї індивідуальності, і яких Василь Олександрович відносив до найважчих дітей. Спільно педагоги продумували для такої дитини діяльність, що могла б її захопити, привести до особистого успіху, «викликати гордість за свої *творчі сили й успіхи*» [8, с. 57–58]. На одному із засідань «педагогічного понеділка» педагогічний колектив у ході обговорення доповіді директора школи на тему «Формування здібностей і потреб учнів» прийшов до висновку, що «справжнє навчання – це *індивідуальне творче формування дитини*» [8, с. 61].

Важливо, що Василь Олександрович розглядав *творчість дітей* як «глибоко своєрідну сферу їхнього духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво розкривається індивідуальна самобутність кожної дитини» [4, с. 112].

Справді в Павлівській середній школі навчальний процес будувався на основі індивідуального підходу, а саме: клас ділився на кілька груп відповідно до розумової підготовки учнів; вони не знали про це, але вчитель давав їм диференційовані завдання (одним – легші, іншим – складніші) з метою постійного розвитку здібностей школярів; учням надавалася можливість бути в різних групах з різних предметів; учень міг виявити здібності до якогось одного предмета. В.О. Сухомлинський обґрунтував переваги такого підходу: сприяння підвищенню інтелектуального рівня учнівського колективу; досягнення результатів «слабкими» учнями на певному етапі хоча б з одного предмета. Він наголошував, що не можна рівняти усіх школярів по середньому учню, бо це гальмує їхній розвиток, як і найсильніших. Про складні питання фізики, хімії, математики учні дізнавалися з позакласної необов'язкової роботи (вечори, ранки, гуртки тощо), де кращі учні виступали з доповідями, рефератами, у ролі лекторів. Індивідуальний підхід був потрібний для того, щоб «правильно визначити задатки, нахили, можливості кожного учня, визначити ту

сферу розумового життя і *творчої праці*, в якій він міг найповніше розкрити себе» [2, с. 191].

З власного досвіду й досвіду своїх колег В.О. Сухомлинський дійшов думки, що навчання, побудоване на індивідуальному підході до кожного учня, має безсумнівні переваги й дає позитивні результати: розвиток взаємних доброзичливих стосунків на уроці між учителем і учнями; полегшення праці педагога завдяки ефективній і посильній зайнятості усіх школярів. «Уроки, на яких кожен учень пізнає індивідуальну, *особисту радість успіху*, не вимотують, не виснажують учителя: він не знає напруженого очікування неприємності, йому не треба стежити за тими меткими, неспокійними дітьми, які знічев'я час від часу «частують» учителя витівками, – їх енергія спрямовується на таких уроках у потрібне русло», – наголошував Василь Олександрович [12, с. 439]. Окрім того, на таких уроках розкривається «діяльна душа» навіть пустунів і бешкетників.

Павлівський директор визначив і довів взаємозв'язок між виявленими нахилами до праці, обраним її видом і навчанням учнів. Він вважав, що учні мають поєднувати практичну діяльність з опануванням теоретичних знань. Педагог наводить такий приклад: учні, що виявили нахили до праці й експериментування в рослинництві, у процесі позакласної самостійної роботи вивчають поглиблений курс ботаніки; ті, які захоплюються механізацією, електротехнікою, конструюванням і моделюванням, додатково ознайомлюються з позапрограмним матеріалом з фізики, поглиблено вивчають програмні розділи тощо [10, с. 137]. До таких учнів ставляться підвищені вимоги на уроках, бібліотека добирає відповідну літературу. Цікавим задумом у цьому руслі вважаємо запровадження в усіх класах, починаючи з 4, години улюбленого предмета (*години творчості*), де за розкладом кожний учень вивчатиме питання, що його цікавлять, заглиблюватиметься в теорію [10, с. 138].

Вагомими є міркування педагога про те, що «праця, в якій Людина досягає досконалості, утверджує *особистість*, є могутнім джерелом виховання. Відчуваючи себе *творцем*, людина хоче бути кращою, ніж вона є. Важко переоцінити значення того, що вже в роки дитинства, на порозі отроцтва людина усвідомлює *творчі сили і здібності*. В цьому усвідомленні – самісінька сутність формування *особистості*» [4, с. 423].

Педагогічний колектив, очолюваний Василем Олександровичем, прагнув, щоб кожний вихованець досяг в улюбленій справі значних успіхів – майстерності, досконалості. З власного педагогічного досвіду він переконався, що «шлях до успіху йде звичайно через тривалі

пошуки, людина пробує сили в різних справах, але якщо в школі панує атмосфера загального захоплення справою, людина знаходить справу, в якій виявляє себе краще, ніж інші ровесники, і вона гордиться своєю майстерністю». Особлива увага приділялася вихованню здібностей, нахилів у тих вихованців, у яких задатки не виражені яскраво. У Павлівській школі вірили, що «кожна людина може стати поетом, художником в якій-небудь справі» [9, с. 176].

В.О. Сухомлинський вважав, що індивідуальні здібності, нахили підлітків найефективніше виявляються в діяльності. На його думку, в підлітковому віці потрібно так організувати виховання, щоб кожний підліток виявив себе в певній діяльності, що найбільше відповідає його нахилам. Тим більше, що нахили і здібності надзвичайно різноманітні, тому й види діяльності мають бути різноманітними. Педагоги, які намагаються втиснути «багатогранні запити учнів» у рамки одноманітних заходів, роблять велику помилку. У практиці Павлівської школи виховний процес ґрунтувався на положенні про те, що «людина неповторна, і ця неповторність... особливо виразно виявляється в отрочстві». Тому педагогічний колектив спрямовував свої зусилля на те, щоб кожний підліток знайшов свою улюблену справу [5, с. 284].

У Павлівській школі діяли різноманітні гуртки: технічної творчості (юних конструкторів і моделістів, електротехніків, столярів, мотористів), юннатські (юних туристів, дослідників природи, будівельників) та ін. [5, с. 284–285]. І саме гурткова робота дає простір для *індивідуальної творчості*, якої можна досягти у процесі діяльності підлітків, зокрема під час виготовлення різних моделей машин і механізмів, обробки дерева чи металу тощо. Розвитку розумових інтересів учнів сприяли науково-предметні гуртки (хімічний, біологічний, фізичний та ін.), де учні здобували знання з певної галузі науки, що виходили за межі програми. Як повідомляв Василь Олександрович, душею такого гуртка був учитель. У цьому процесі педагог визначав позитивну тенденцію, що відповідно до індивідуальних задатків, здібностей і нахилів учні одного й того самого віку і класу можуть оволодіти різним обсягом знань з того чи іншого предмета [8, с. 245].

Василь Олександрович аргументував *шляхи індивідуального підходу, самореалізації особистості*. Передусім це створення атмосфери *творчої праці* у школі й *розвиток технічної творчості* через улюблені куточки для праці кожного учня, зокрема робочі кімнати технічної творчості, майстерні, кімнати для занять з машинознавства, куточки будівельника, кабінети

електротехніки, електроніки і автоматики, радіотехніки тощо; *розвиток художньої творчості* через керамічну майстерню, гуртки художнього випалювання і випилювання; *розвиток музичних здібностей* у хорових колективах, дитячому оркестрі народних інструментів, гуртку юних баяністів, літературно-творчих гуртках; *розвиток здібностей до сільськогосподарської праці* в теплицях, зеленій лабораторії, кабінеті й куточках живої природи, в плодородсадику, фруктовому саду, на навчально-дослідній ділянці, шкільній пасіці, кролефермі тощо [10, с. 124–128].

В.О. Сухомлинський довів, що ефективність виявлення здібностей, нахилів, покликання учнів для розвитку *творчої особистості* під час праці безпосередньо залежить від *творчого вчителя*. Педагог зазначав, що «чим цікавіша праця, до якої залучається дитина, тим яскравіше розкриваються її здібності, нахили, покликання. Якщо зразком для учня є праця вчителя, то вчитель стає його любимою людиною. ... Якщо ми бачимо, що дитина, підліток до всього байдужі, ми думаємо й вирішуємо, з ким треба духовно зблизити цю юну людину. З цього і починається *індивідуальний підхід*» [9, с. 176].

Учитель має допомогти кожному вихованцеві «знайти себе, виявити себе в улюбленій справі, оволодіти необхідними знаннями й уміннями, стати майстром», що є «альфою і омегою *індивідуального підходу*, виховання *особистості* і колективу» [6, с. 578]. Він повинен прагнути до того, щоб «у кожному підліткові розкрилась його живинка, пробудився талант, і це є шлях до справжнього народження громадянина [6, с. 578–579].

Василь Олександрович дійшов думки, що скільки в школі учнів, стільки і потрібно шукати *індивідуальних стежок*, а «допомогти кожному вихованцю знайти його стежку – це й означає поставити людину на ноги, ввести її в життя громадянином з своєю *індивідуальністю*» [7, с. 247]. У Павлівській школі кожний учитель намагався помітити природний задаток, прагнення, інтереси, нахили вихованців. «Без вдумливого, *індивідуального, творчого підходу до кожної людини* розв'язати це завдання неможливо», – писав В.О. Сухомлинський [7, с. 247]. А головною рисою справжнього вихователя є вміння бачити в кожному учневі «*особистість, живу людину*» [2, с. 61].

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що В.О. Сухомлинський розглядав індивідуальний підхід, який уможлилював вивчення і розкриття нахилів, здібностей, талантів кожної дитини у процесі різноманітної діяльності, невід'ємною і безсумнівною основою здійснення навчально-виховного процесу школи. Індивідуальний

підхід, що має стати складовою педагогічної культури школи загалом і щоденної праці кожного вчителя зокрема, є основоположним чинником у розвитку *творчої особистості* учнів. Всеосяжні ідеї педагога-гуманіста виходили далеко за межі школи, бо виявлення і розвиток за допомогою індивідуального підходу індивідуальних здібностей, нахилів, обдарувань дитини, як він зазначав, згодом (в юності і в зрілому віці) визначають неповторну людську індивідуальність і від них залежить повнота духовного життя людини, її щастя [5, с. 284]. Звичайно, ми не могли охопити всі аспекти окресленої проблеми. Зокрема, глибшого вивчення потребує питання ролі творчого вчителя у здійсненні індивідуального підходу в навчально-виховному процесі як чинника розвитку творчої особистості школяра у спадщині В.О. Сухомлинського та інших педагогів, про що висвітлюватимемо в наших публікаціях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008.– 1040 с.
2. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – Акта-издание, 2008. – 430 с.

3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки // Матеріали III Всеукр. з'їзду працівників освіти. – К.; Чернівці : Букрек, 2011. – 400 с. – С. 317–376.
4. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В. – Вид. Акта. – 2012. – 537 с.
5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. Т.1.– С. 209–400.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 283–582.
7. Сухомлинський В.О. Народний учитель / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 239–255.
8. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. Т.4. – С.7–390.
9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. Т.1. – С. 55–208.
10. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 122–139.
11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. Т.3. – С. 7–279.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. Т.2. – С. 417–654.

УДК 371.13:373.5

ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ

Неля ГЛУЗМАН (Євпаторія)

У статті представлено результати ретроспективного аналізу становлення вчителя в історії педагогіки. Визначено концептуальні ідеї відомих діячів народної освіти, в їх числі і В.О. Сухомлинського, які мають велике значення для перспективного розвитку теорії і практики професійної педагогічної освіти.

Ключові слова: професійна підготовка вчителя, педагогічна майстерність, творчий потенціал вчителя.

В статье представлены результаты ретроспективного анализа становления учителя в истории педагогики. Определены концептуальные идеи известных деятелей народного образования, в их числе и В.А. Сухомлинского, которые имеют огромное значение для перспективного развития теории и практики профессионального педагогического образования.

Ключевые слова: профессиональная подготовка учителя, педагогическое мастерство, творческий потенциал учителя.

Майбутнє країни визначається освітою її народу, а провідна роль у наданні освіти належить вчителю. Через діяльність учителя реалізується політика держави, спрямована на зміцнення інтелектуального, духовного та культурного потенціалу її громадян, розвиток вітчизняної науки та техніки, збереження та примноження культурної спадщини народу, формування підростаючого покоління, здатного до свідомого суспільного вибору.

Професійна підготовка майбутніх учителів – прерогатива вищих закладів освіти й визначається національними нормативними

документами, а також цілями, завданнями, вимогами, критеріями та стандартами, які лежать у основі світових та регіональних інтеграційних процесів, зокрема Болонського. Реформування системи вищої педагогічної освіти передбачає радикальні зміни у пріоритетних цілях навчання. На перший план виносяться завдання розвитку особистості на основі її внутрішнього потенціалу, згідно з найкращими культурно-історичними та технологічними досягненнями людства та національними цінностями. Ефективним засобом оновлення змісту педагогічної освіти у вказаних вимірах може